

STAROHRVATSKA CRKVA SV. STOŠIJE KOD ZADRA*

(primjer preromaničke adaptacije antičke arhitekture)

Na udaljenosti od oko 2 km sjeverozapadno od Zadra pruža se prema moru mali poluotok, koji s te strane zatvara Zadarsku uvalu. Nekako na njegovoj sredini nalazi se arheološki objekt, koji ovdje obrađujemo (vidi sk. 1 i sl. 1).

Kroz historiju taj je poluotok imao nekoliko naziva. U moderno doba prevladao je oblik Puntamika, koji je italijanizirana forma starijeg naziva. Hrvatski nazivi za nj susreću se u ranijim dokumentima s oblicima *Ostrirat* i *Uersovac* (naziv naselja na rtu).¹ To su narodne toponimije nastale u domaćem hrvatskom življu na temelju geomorfološke konfiguracije poluotoka. Nestankom autohtonog stanovništva u vrijeme turskih provala izgubio se i taj naziv, a novi doseljenici prihvatili su gore spomenuti Puntamika. Ostali su romanski nazivi: *Punctamichabona* (1413), *Punctamica* (1566), *Mucla bona* (1289) i *Promontorium Michuli*.² Na temelju tog posljednjeg oblika moglo bi se pomisliti, da je rt dobio hipokoristočko ime po nekom Michuli, Miki pa se posljednjih godina katkada i nazivao Mikin rat. Međutim to sigurno nije točno. Zna se također, da naziv Puntamica nema značenje *punta amica*³ kao antiteza nazivu Puntadura (Vir), ma da je pučka etimologija u starini tako osjećala, što potvrđuju i predani oblici: Puntamichabona i Mucla bona, a tako su neki mislili i u novije doba. Kao što (punta) dura nema veze s tal. *duro*, lat. *durus*, već je taj oblik nastao od starijeg naziva *Veru* i sl.,⁴ tako i za

* Iako se u ovoj radnji dijelom tretira antikni objekt, zbog čega ona prelazi okvir našeg glasila, ipak se ona ovdje tiska, jer je srednjovjekovni moment najuže povezan s antiknim objektom.

Uredništvo

¹ U spisima not. Articuzio da Rivignano o. 1400. – Sr. G. Alessio, Il toponimo zaratino Puntamica, Riv. dalm. XX, 2 (1939) 12. Vidi i C. F. Bianchi, Zara cristiana II, Zadar 1879, 170.

² Spisi Drž. arhiva u Zadru, spisi sv. Krševana XXI, – spisi notara Cristofora de Taralla. Vidi Alessio o. c. 10 i sl., Bianchi o. c., l. c.

³ Isp. i V. Brunellijev članak u »Il Dalmata« 1906, br. 45.

⁴ P. Skok, Slavenstvo i romanstvo na Jadranskim otocima I, Zagreb 1950, 74 i sl.

naziv Mika moramo tražiti početni oblik. Koji je to polazni oblik, ne zna se posve sigurno, ma da se o tome raspravljalo. Bit će jamačno predslavenskog i predrimskog postanja kao i spomenuti naziv otoka Vira.⁵

Sa sjeverne strane poluotoka na udaljenosti od oko dva kilometra od Oštrog rata nalazi se uz more selo Diklo, poznato u ranijim srednjovjekovnih dokumentima pod nazivom *Yculus*, *Diculum* i dr.,⁶ zemljišta Dikla poklonio je P. Krešimir samostanu sv. Krševana u Zadru. Sa suprotne jugoistočne strane Oštrog rata, uz morsku obalu sa zadarske strane, nalazi se drugi manji poluotok, zvan *Vitrenjak*. Na njemu se nekada nalazila crkvice sv. Jurja, po kojoj se i zvao Rt sv. Jurja (Punta s. Giorgio), kojoj danas nema traga. Oko sredine XVI. st. spominju se na njemu kule vjetrenjače s mlinovima. Nedaleko

Skica 1. Položaj istraženog objekta

odatle nalazila se crkvice sv. Petra, uz koju je bio samostan eremita, porušen 1315. god. Crkva je pak bila srušena 1645. god. zbog turske opasnosti. Još je Bianchi vidio njezine ostatke.⁷

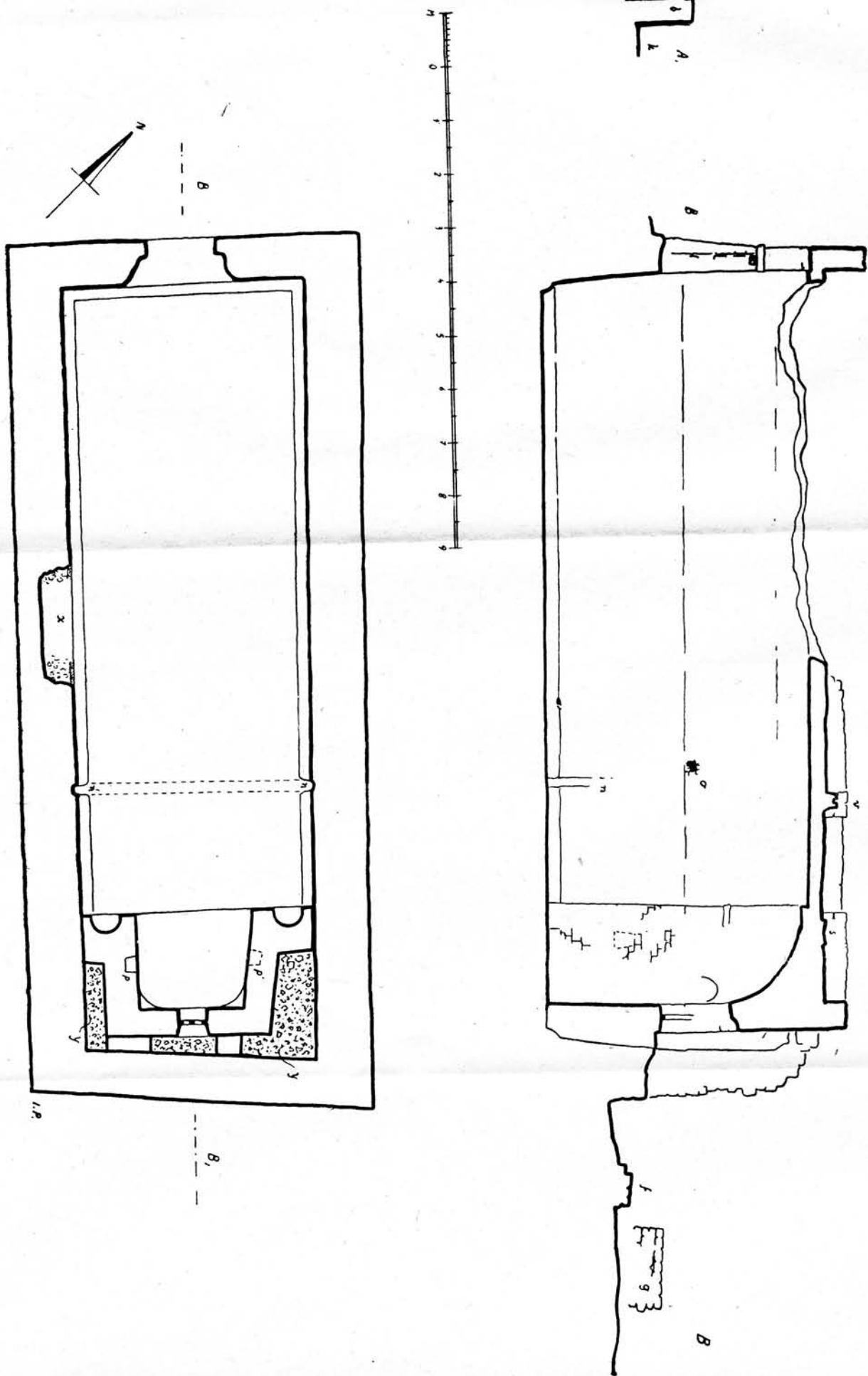
Poluotok Oštri rat sa svojim naseljem pripada užoj periferiji Zadra, a i kroz historiju je bio s njim u tijesnoj vezi. Već u rimsko doba bio je obuhvaćen u zadarski *ager centuriatus*,⁸ arheološki nalazi, što ih obrađujemo, dijelom pripadaju tom periodu. U Srednjem vijeku tu su se nalazile solane i plodna polja; ona su u XVI. st. bila vlasništvo, koliko se zna, samostana sv. Pavla na školjiću Galovcu kod Preka, zatim zadarskih posjednika i napokon crkve sv. Stošije u Zadru. Kad su bile uspostavljene trgovačke veze Zadra s turskim zaledem, bio je tamo sagrađen lazaret za prihvaćanje robe iz turskih pokrajina; porušen je u sredini XVII. st. I tu se spominje u XVIII. st. vje-

⁵ Tako misli i G. Alessio (o. c. 14 i sl.), koji ga stavlja pred i. e. (mediteranski) lingvistički supstrat. On smatra, da je Mika (od starijeg Mucla) nastalo od *mūcula* = *promontorium*, te bi prema tome Ponta (u mlet. obliku Puntamica) uz Mika bila tautologija (isp. Acracima, Pietrasasso, Ponta od Rata i dr.), dok bi hrv. oblik Oštri rat bio po značenju točan prijevod izvornog naziva. Nadalje, po istom piscu, oblik Mika od *muc(u)la* nastao bi u slav. fonetici kao i susjedno - Diklo od *Duc(u)lu* kao miri od *murum*.

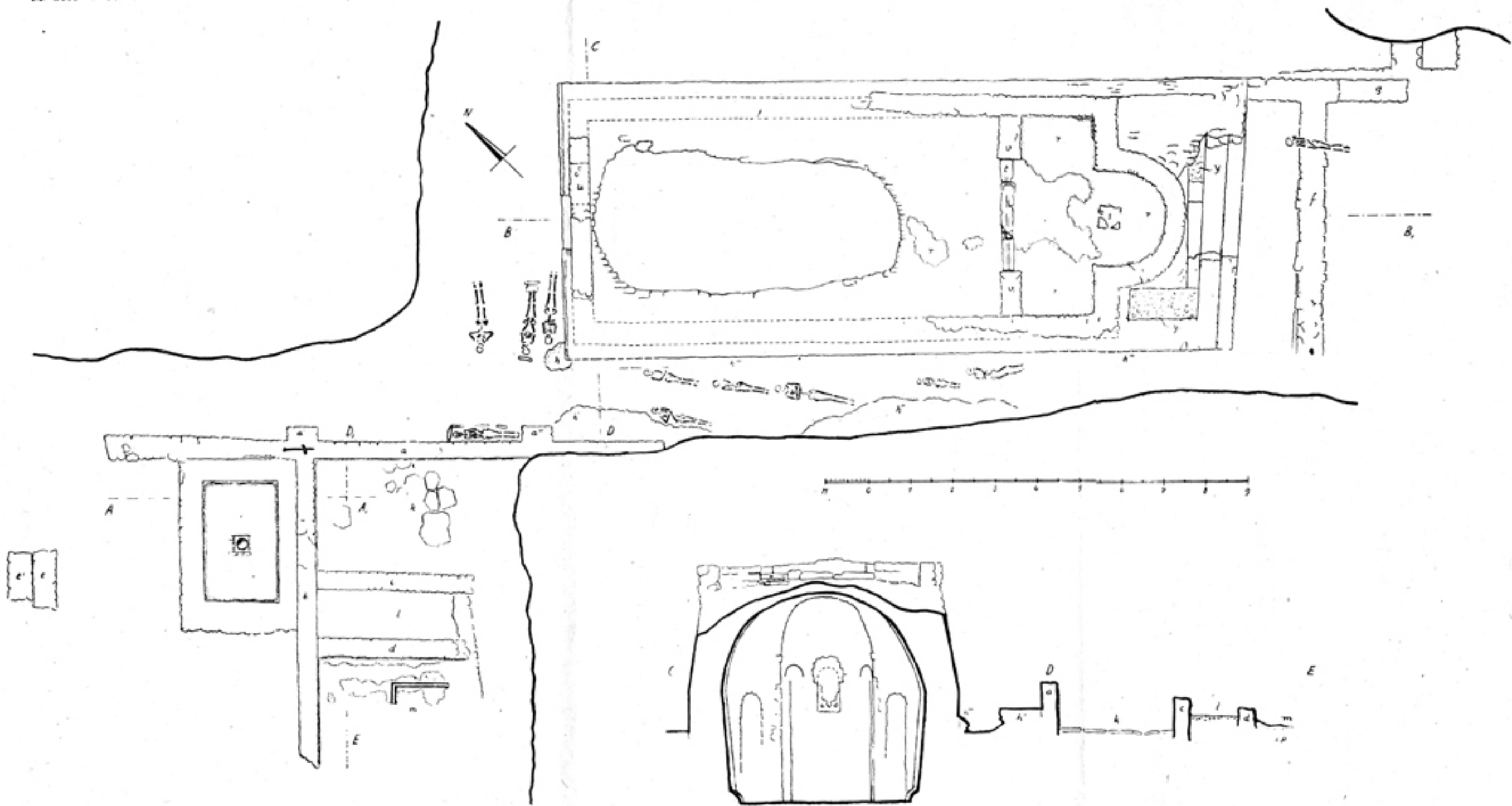
⁶ Spominje se već 1067. god. u ispravi, kojom P. Krešimir IV. potvrđuje darovnicu M. Krešimira II.

⁷ Crkva sv. Jurja spominje se u cit. spisima Cr. de Taralla g. 1289: »ad Muclam bonam super s. Georgium.« - Ostali podaci iz Bianchija, o. c. 171 i sl.

⁸ V. J. S. P. Bradford, A study of roman centuriation, u »Journ. of rom. stud.« 1946. Tu je donešen zračni snimak Zadra, gdje se vide ostaci ogradnih zidova, koje su označili agrimensori.

Plan II. Uzdužni presjek i tlocrt Donje crkve

Plan I. Tlocrt istraženog objekta i poprečni presjek

trenjača.⁹ Poluotok je, dakle, bio naseljen još u rimsko doba, u ranom Srednjem vijeku i kasnije, što potvrđuju i arheološki nalazi. Od starog stanovništva ostalo je zabilježeno samo po koje ime: braća Urban i Bratoslav Kerudna iz 1289.,¹⁰ Radoslav Šepurić iz 1405. g. i Ivan Tvrtković iz 1438 god.¹¹ Današnje naselje, koje broji oko 400 stanovnika, sastavljeno je najvećim dijelom od došljaka, koji su se od XVIII. st. na ovamo preselili iz sela Suto-mišćice na susjednom o. Ugljanu.

Arheološki objekt, što ga prikazujemo, bio je registriran i u izvorima i u starijoj literaturi,^{11a} ali, začudo, nije pobudio interesa arheologa ni prije ni poslije Prvog svjetskog rata, ma da se nalazi nadomak Zadru. Njegove ruine sred polja, vrtova i dvorišta tamošnjih kuća bile su dobro vidljive, tek mu je unutrašnjost bila zatrpana i gotovo nedostupna. Pregledom tih ostataka mogli smo ustanoviti, da se radi o važnom i jedinstvenom arheološkom objektu, koji zavređuje da bude ispitan. Već tada se moglo zaključiti, da se radi o jednom presvođenom antičkom objektu, koji je u ranom Srednjem vijeku bio pregrađen i adaptiran u crkvicu, koja je u narodnoj predaji sačuvala ime sv. Stošije. Ujedno se moglo utvrditi, da je poviše te crkvice bila nadgrađena druga, od koje su bili vidljivi ostaci perimetralnih zidova celle i apside. To je još više pojačalo naš interes, pa smo odlučili, da tu provedemo iskapanja, čim se ukaže mogućnost. To smo mogli ostvariti tek prošle godine. Radovi su započeli 3. IX. 1952. god. pod našim stručnim rukovodstvom, uz privremenu tehničku suradnju aps. arhit. Aleksandre Faber. Kopalo se budžetskim sredstvima Arheološkog muzeja u Zadru prosječno s 15 radnika na dan. Zadatak je bio, da se otkopaju vanjski zidovi objekta, da mu se raskrči i istraži unutrašnjost, da se ispita gornja nadgrađnja poviše donje crkve, te da se potraže eventualne veze primarnog antičkog objekta s ostalim arhitektonskim kompleksom, koji se očekivao pod okolnim gomilama. Radovi su trajali oko 25 dana, za koje je vrijeme taj zadatak uglavnom i ostvaren.

Kopanjem jaraka uz vanjske zidove objekta ubrzo smo ustanovili, da je razina okolnog zemljišta bila tek neznatno povišena, i da su temelji vanjskih zidova dosta plitko ukopani. Na par mjesta živac kamen nalazio se dvadesetak cm ispod površine. Prateći vanjske zidove otkriveno je nekoliko grobova, koji su istraženi, snimljeni i fotografirani. Uporedo s time čistila se i unutrašnjost građevine, koja je bila zatrpana zemljom i kamenjem. Tada su uklonjeni i noviji zidovi, bliže ulaznih vrata, građeni nasuho, koji su zatvarali jame za gašenje vapna, dok su zidovi prislonjeni uz ulazna vrata, vezani malterom, bili pošteđeni. Tako je očišćen i postao vidljiv originalan pod građevine, prilično dobro sačuvan gotovo u čitavoj svojoj površini. Više

⁹ Za solane na Puntamici v. V. Brunelli u »Archivio stor. p. la Dalm.« XVII, 1934. Ostali podaci iz Bianchi, o. i l. c.

¹⁰ V. Jelićev podatak, što ga donosi M. Klarić u »Vjesn. hrv. arheol. društva« N. S. 1935, 22.

¹¹ Bianchi o. c. 171.

^{11a} Bianchi (l. c.) donosi dosta točan opis ruševina crkve sv. Stošije, samo nije zapazio njen originalni dvokatni oblik, o čemu će biti dalje govora.

»Ephemeris Bihačensis«, Zadar 1894, na Tab. XX. pod imenom »SS. Clemente ed Anastasia a Oštrirat presso Zara« donosi slabu fotografiju i sasna netočne tlocrte i uzdužni prijesjek.

poteškoća zadavalo je krčenje okolnih gomila i ogradnih zidova, kad se počelo s otkrivanjem rimskih zidova, što se nadovezuju na glavni objekt. Seoski okolni put vodio je uz sam sjeverozapadni vanjski zid građevine te se morao raskopati i pomaknuti dalje prema sjeverozapadu, da bi se taj prostor mogao istražiti. Pod gomilama pronaden je niz zidova (*a, b, c, d, e*, na planu I) međusobno povezanih, koji zatvaraju pojedine prostorije (*k, l, m, n, i* na planu I). Na nekim mjestima (u prostoriji *k*) pokazali su se ostaci poda, sastavljenog od kamenih ploča, dok je u prostoriji *m* otkriven dio sačuvanog mozaičnog poda. Originalan pod otkriven je također i u maloj prostoriji *z*, ugrađenoj uz zidove *a* i *b*. Isto tako su pronadeni ostaci zidova s jugoistočne strane uz apside crkvice (*f* i *g*). Očišćen je prostor između perimetralnog zida antičkog objekta i ranosrednjovječne dogradnje (apside), gdje se dobro vide veze tih dvaju faza i način adaptacije (pregradnje) izvorne arhitekture s preromaničkom (v. sl. 4). Kopanje uz sjeverozapadni zid glavnog objekta, u susjednom vrtu, nije dalo pozitivnih rezultata, jer tamo nije bilo ni zidova ni grobova. Čišćenjem prostora poviše svoda antičkog zdanja, nasutog zemljom i obraslog travom, uočeni su ostaci oltarske pregrade i crkvenog poda. Kopanjem se došlo do nekoliko sitnijih nalaza, koje ćemo dalje opisati. Svi detalji i faze radova bili su snimljeni fotografski i tehnički.

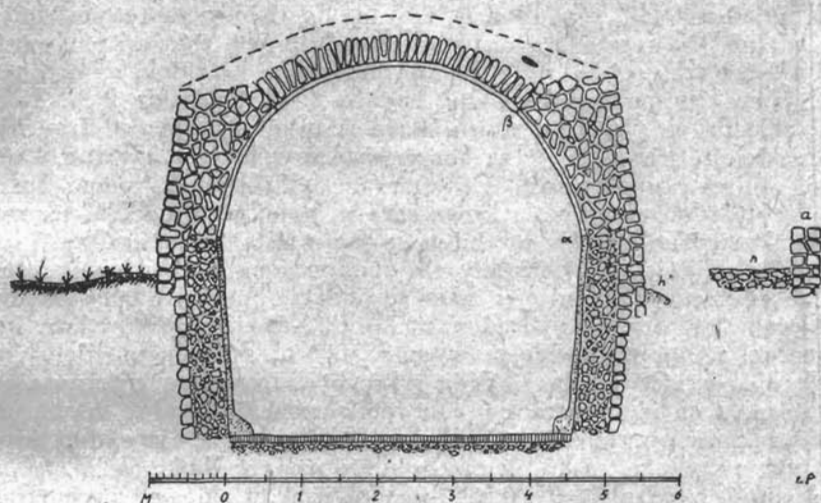
OPIS NALAZA

A. *Antički nalazi*. – Glavni istraženi i najbolje sačuvan objekt predstavlja ostatke antičke *cisterne*, kako pokazuju njezine konstruktivne osobine. Ona je četvorne osnove s nešto dužim sjeveroistočnim zidom, zbog čega poprečni jugoistočni zid koso presijeca uzdužne zidove, dok se na sjeverozapadnoj strani zidovi sastaju gotovo pod pravim kutom. (v. Plan I) Srednja vanjska dužina iznosi joj 16,10 m, širina 6,5 m. Ona je bila ukopana u zemlju, kako je to bilo uobičajeno u rimsko doba,¹² te je danas njezin pod niži od razine okolnog zemljišta oko 1,5 m, a toliko je bila ukopana i u antičkoj starini, jer, kako smo upozorili, nivo okolnog terena nije se znatno povisio. (v. sk. 2) Unutrašnja visina, od poda do tjemena svoda, iznosi 4,90 m.

Perimetralni zidovi cisterne sastoje se od po dva zida, prislonjena jedan uz drugi, ali nepovezana, različite konstrukcije. Vanjski uzdužni zidovi rađeni su od pritesanih osrednjih blokova, uslojenih i povezanih malterom. Njihovi temelji ne idu do iste dubine na vanjskom i unutrašnjem licu; temelji vanjskog lica jedva su tridesetak cm ispod razine zemljišta, dok oni unutrašnji idu do poda cisterne. (v. sk. 2) Razlog tome je jamačno činjenica, što se kod ukopavanja objekta morao lomiti živac kamen, da bi se cisterna mogla izvesti u zamišljenoj širini, a s druge strane i to, što vanjski zidovi imaju više funkcije potpornjaka, a ta funkcija je u ukopanom dijelu građevine bila suvišna. S vanjskih strana zidovi se dižu okomito do linije, gdje unutrašnji zidovi prelaze u svod. Na toj liniji prigibaju se i vanjski zidovi prema unutra u blagom kutu. Unutrašnji zidovi prislanjaju se uz unutrašnje lice vanjskog zida, kako se vrlo dobro vidi na onom mjestu jugozapadnog zida u unutra-

¹² Isp. Daremberg-Saglio, Dictionnaire d. antiqu. gr. et rom. I, 2 str. 1208.

šnjosti cisterne, gdje je lice vanjskog zida ogoljeno (x na Planu II). Čitava unutrašnja konstrukcija, što zatvara prostor tog fornixa, sastavljena je od tri odjelita elementa, različita sastava i tehnike. Prvi od njih je donji dio unutrašnjeg zida, koji ide od poda cisterne do linije, gdje počinje svod (od poda do a na sk. 2). Ta se linija poklapa s onom, na kojoj i vanjski zidovi naginju prema unutra. Zid je širi u temeljima, idući naviše naginje se prema vanjskoj strani i sužuje, tako da poprečni prijesjek unutrašnjosti ima oblik potkove. Taj dio zida rađen je od sitnijeg tucanika pomiješanog s obilnom žbukom, u koju je pomiješana tucana opeka. Na nj se nastavlja u visinu (do

Skica 2. Poprečni presjek kroz cisternu

linije β na prijesjeku cisterne) drugi dio, koji se blago savija u svod. Taj je sastavljen od kamena vezanog obilnom žbukom. Poviše njega nastavlja se svod rađen od kamenih ploča, postavljenih na nož u uzdužnom pravcu cisterne i vezanih žbukom (v. sk. 2 i sl. 5). Donji dio, do spomenute linije, djeluje kao obloga vanjskom zidu, a rađen je paralelno s njime. Kad su oba zida bila podignuta do visine, gdje je trebao započeti svod, jedan i drugi su se povili prema unutra. Na isti način su morala biti dozidana ostala dva elementa. Drugi dio unutrašnje konstrukcije, sastavljen od sitnijeg kamena i žbuke, nastavlja se na prednji i zavija u luk te ide do one visine (od a do β na sk. 2), koliko je statički momenat dopuštao. Na nj se tada naslonio uži svod od ploča, postavljen poviše skeleta (čemera). Istog su sastava i tehnike i poprečni (sjeverozapadni i jugoistočni) zidovi. Sve su unutrašnje plohe cisterne obložene malterom. Donji dio zidova, do prelazne linije (a na sk. 2), premazan je 8 cm debelim slojem od tucane opeke i žbuke, kako je pravilo kod svih rezervoira za kaptiranje vode. On je zaglađen tankim premazom finije žbuke. Ta je žbuka, zajedno sa samim zidom u *opus caementicium*, morala osigurati nepropusnost i stoga ide do linije maksimalnog vodostaja.

Unutrašnji zidovi su postavljeni na pod cisterne. On je sastavljen od sitnih opeka (11×7,7×2 cm) položenih na nož u motivu riblje kosti (*opus spicatum*). Ispod njega je deblji sloj tucanika i žbuke, čime se postigla potpuna nepropusnost poda. Da bi se to isto postiglo i na uglovima između poda i zidova, postavljen je unaokolo debeo sloj nepropusne žbuke (vis. 30 cm i šir. 32 cm).

Vrata cisterne nalazila su se na sjeverozapadnoj strani, gdje su i danas. U nju se silazilo stepenicama, kojih više nema, ali je vjerojatno, da njima pripadaju ostaci zidova do vrata u unutrašnjosti cisterne. Objekt je poviše svoda bio valjda pokriven krovom.

Cisterna nije bila izoliran objekt. Na nju se nastavlja zidovi (*f*, *g*) na jugoistočnoj strani. Zid *f* (v. Plan I), koji ide uporedo sa suprotnim vanjskim zidom cisterne, lomio se u pravom kutu s produženjem zida *a* i on je ustvari vanjski zid arhitekture, kojoj je cisterna pripadala. Ti zidovi sa perimetralnim zidovima cisterne zatvaraju dug hodnik, širok 1,5 m do 2 m. Tako se cisterna nalazila na sjevernoj strani čitava zdanja, zaštićena od žege njegovim vanjskim zidovima, što je za konzerviranje vode veoma važno, i na što su stari arhitekti upozoravali. Cisterna je opskrbljivala vodom susjedni objekt. Ta voda se sakupljala s krova zgrade, kojoj je pripadala, jer zadarški akvedukt sigurno nije bio produžen do tog mjesta, pa su graditelji postupili na način, koji je bio uobičajen: »Si omnino aqua non est viva, cisternae faciundae sub tectis«. ¹³ Pitanje je, kako se i odakle punila, te kuda je suvišna voda otjecala, kad bi prešla određeni vodostaj. Napajanjem kroz krov i svod je isključeno, a tragovi dovoda ne mogu se naći na sačuvanom dijelu građevine. Najvjerojatnije je, da je voda s krovova dolazila u cisternu s jugoistočne strane, i da je s te strane u zidu (porušenom pri gradnji crkve) postojao otvor za otjecanje suvišne vode. Toj funkciji trebat će vjerojatno pripisati ostatke podne podloge, sastavljene od obilate naslage žbuke (*h*, *h'*, *h''*, *h'''*), što se djelimično sačuvala u uskom prostoru između zida *a* i perimetralnog zida cisterne. Veći problem kod te cisterne, i uopće kod onih ukopanih u zemlju, predstavljalo je njezino čišćenje, što je kod piscina (limaria) bilo mnogo jednostavnije. ¹⁴ U tom slučaju voda se morala iscrpsti, da bi se moglo izvršiti čišćenje.

Drugi je objekt slične namjene manji reservoir za vodu, uz zidove *a* i *b* (Plan I); dug je 2,68 m, širok 1,70 m, a sačuvan u visini od 1 m (unutrašnje mjere) (v. Plan I i II i sl. 10). I njegovi su zidovi obloženi s unutrašnje strane debelom naslagom žbuke, pomiješane tucanikom opekom, a tako isto i spojevi zidova i zidova s podom. Pod te piscine sastavljen je od istih manjih opeka kao u cisterni, samo su tu opeke postavljene pljoštice jedna do druge (*opus isodomum*, v. sl. 11). Od zidova prema središtu pod se blago spušta, a u sredini nalazi se u razini poda kameni blok s polukružnom izdubinom, koja je služila za sakupljanje taloga (kameni labrum). Koja je bila uža funkcija te male piscine nije sigurno; činjenica da je manjih dimenzija i da je bila ugra-

¹³ Varon, de re rust. I, 11. – Isp. i Ulpian. Dig. 43, 22: »Cisterna non habet perpetuam causam nec vivam aquam...« – Colum. I, 5: Si deerit fluens unda, putealis quaeratur... haec quoque si deficit... vastae cisternae hominibus... instruantur, colligendae aquae tandum pluviali«. Isp. Daremb. Sagl. o. i l. c.

¹⁴ Za proces punjenja, cirkulacije i čišćenja piscine isp. na pr. M. Suić, Iskapanje rimske ville u Maloj Proverci, u »Vjesn. za arheol. i hist. dalm.« LIV (1953).

dena u unutrašnjosti veće prostorije, što je zatvaraju ostaci zidova *a* i *b*, mogla bi možda pokazivati, da je to bio jedan lacus balnearium za kupke.¹⁵

Jugozapadno i sjeveroistočno od cisterne dizala se zgrada, od koje su ostali sačuvani niski zidovi, gdje gdje ogoljeni do temelja. Vlasnici susjednih vrtova pripovijedaju, da su ranije češće nalazili mozaične kockice kopajući motikom, po čemu se vidi, da su ostaci građevine veoma plitko ukopani i zbog toga uništeni. Nešto bolje je spašeno samo ono, što se nalazilo pod gomilama i ogradnim zidovima. Najbolje je sačuvan zid *a*, koji teče uporedo s vanjskim zidom cisterne. On ima isturene kontrafore, šire od zidova. Taj zid je jamačno bio vanjski zid zgrade. Prama sjeverozapadu ostali su samo njegovi temelji. S njim je bio spojen poprečni dvostruki zid *e*, *e'* (na Planu I), od kojega je sačuvan tek kraći trakt. Na zid *a* nadovezan je poprečni zid *b* u visini prvog kontrafora, a na nj opet zidovi *c* i *d*. Kako su ostaci zidova veoma oskudni i nepotpuni, to nije moguće odrediti ništa pouzdanijeg u pogledu njihove funkcije, odnosno funkcije prostorija, koje su zatvarali. To isto vrijedi i za ostatke zidova na jugozapadnoj strani cisterne, od kojih su mjestimično jedva spašeni temelji. U prostoriji *k* nađeni su ostaci poda sastavljenog od kamenih ploča. U njoj je sačuvana zidna žbuka s unutrašnje strane zidova *a* i *b*. Pod u uskoj prostoriji *l* između zidova *c* i *d* sačuvao je podlogu odeblje žbuke (vjerojatno mozaična podloga), dok je prostorija *m* bila popođena mozaičnim podom. Od tog mozaika našli smo samo manje površine s potpuno raskli-manim kockicama, te zbog toga i nije izvađen, već je ponovo zatrpan. Sastavljen je od manjih bijelih kockica s ornamentalnim pojasevima crnih kockica.

Bit će najvjerojatniji zaključak, da svi otkopani antički objekti pripadaju arhitektonskom sklopu oveće ville rustike, koju je na svom imanju sagradio posjednik okolnih polja.

U cisterni nađen je ulomak trupa rimske kolone u sekundarnoj upotrebi. Ona je pripadala antičkom objektu, valjda predvraču ili peristilu vile. Rađena je od bijelog vapnenca s plitkim kanelirama. Sačuvan je njezin gornji dio, duž. 1,05 m, promjera gornje osnovice 0,52 m (v. sl. 12). Po svojoj obradi može se približno datirati u III. stoljeće n. e. Antičkoj arhitekturi pripada također baza kolone, rađena od istog materijala (v. sl. 13), od koje se sačuvao manji ulomak vis. 16 cm. S obzirom na njezinu profilaciju može se vremenski smjestiti u isto vrijeme kao i gornji ulomak kolone. To isto se može reći za fragmente ornamentirane kamene ploče, od koje je sačuvan središnji dio širine 45 cm. (v. sl. 13). Među uzdužnim profilima isklesana je šesterolisna roseta, okružena palmetama, kako se često sreća na sarkofazima.

Pored tih fragmenata, pri kopanju nađeno je nekoliko sitnih nalaza: ulomaka rimske keramike i tegula, od kojih dvije imaju marke P] ANSIANA i c † TI HER [MEROTIS, zatim nekoliko komada kompaktno sastavljenih sitnijih mozaičnih kockica, nekoliko fragmenata posudica od antičkog stakla, od kojih su bolje sačuvani dijelovi plavičaste zdjelice s profiliranim obodom i šalice s drškom.

¹⁵ Isp. CIL X 5807 i Daremb. Sag. o. c. III, 2 str. 905.

Zanimljivo je dodati, da je u otkopu nađen i ulomak kremenog noža, kakvih ima dosta u neolitskoj zbirci muzeja, a na samoj Puntamici nađena su još dva takva ulomka.

Teško je izvršiti datiranje te antičke arhitekture same za sebe, jer njezine konstruktivne karakteristike nisu tako određene. S obzirom na tehniku zidanja ona bi se mogla datirati relativno u kasniji period rimskog carstva, pogotovu ako su i arhitektonski fragmenti (kolone i baze) pripadali prvoj fazi gradnje tog objekta. Stoga ćemo se zasada zadovoljiti zaključkom, da i čitavu villu datiramo na kraj II. ili početak III. stoljeća n. e.

B. *Ranosrednjovjekovni nalazi.* – Orijentacija cisterne slučajno se poklapa s uobičajenom orijentacijom srednjovjekovnih crkava u Dalmaciji: pravac sjeverozapad-jugoistok. Tu je okolnost graditelj crkve iskoristio, da na jugoistočnom dijelu sagradi oltarni prostor. Čini se, da je svod cisterne bio s jugoistočne strane namjerno porušen, da bi se omogućila izgradnja oltarnog prostora donje crkve i riješilo pitanje njegova osvjetljenja.

Ranosrednjovjekovni dodatak u unutrašnjosti cisterne sastoji se od oltarnog prostora sastavljenog od četverokutne apside i pokrajnih zidova s nišama. Ostaci svoda te kose uzdužne i poprečne stijene cisterne sprečavali su graditelja, da svom dodatku dade pravilan oblik. Tlocrt apside ima oblik trapezoida, a zidovi nisu svugdje okomiti. Kako je bila jedina svrha da se udovolji praktičnim potrebama kulta, arhitekt se nije brinuo za vanjski izgled apside. Apsida se djelomično podvukla pod ostatak svoda sa sjeveroistočne strane (sl. 4), a s jugozapadne je ostala slobodna i vidljiva izvana. Porušeni dijelovi svoda nisu dotjerani, nego su ostavljeni onako, kakvi su bili u momentu rušenja, a prostor između zidova cisterne i novih crkvenih zidova ispunjen je šutom (y, tlocrt na planu I i II).

Prozor je otvoren na apsidi u visini zemljišta, naime u visini maksimalnog vodostaja cisterne. Jugoistočni je zid apside do visine prozora sagrađen u većoj debljini, tako da se potpuno naslanja na kosi zid cisterne. Od visine prozora pa na više tanji je i skoro okomito zidan (v. uzdužni prijesjek na planu II). Na prozoru, koji je u gornjem dijelu dosta oštećen, sačuvani su ostaci tranzene. Tranzena je bila u obliku ploče probušene jednostavnim, neprofiliranim rupama u obliku romba (sl. 6). Po sačuvanim dijelovima dade se lako rekonstruirati prvotni oblik, pa stoga donosimo grafičku rekonstrukciju (sk. 3). Kako je gornji dio prozora oštećen, nismo mogli odrediti točnu visinu. Polukružni smo završetak rekonstruirali po analogiji. Kako se vanjski nivo terena vremenom nešto povisio, prozor je dobrim dijelom zazidan. Možda se na većoj visini otvorio novi, pa je odatle i toliko oštećenje gornjeg dijela. Jedino sigurna dimenzija, širina, iznosi oko 50 cm.

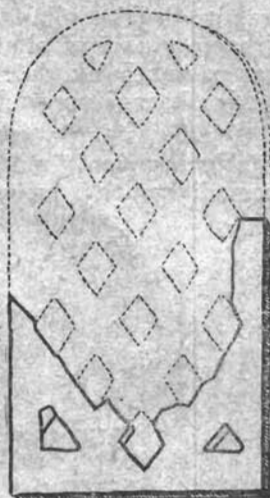
Apsida četverokutnog tlocrta presvođena je polukupolom. Prijelaz iz četverokutne osnove u polukuglu izveden je pomoću plitkih trompa, koje su do danas ostale dobro sačuvane. Nešto u većoj visini od trompa, na čeonom luku apside, stoje ugrađena dva imposta (v. uzdužni i poprečni prijesjek na planu I i II). Na visini od 130 cm od poda nalazi se na jugozapadnom zidu apside mala trapezasta niša, koja je služila za odlaganje predmeta kod kulta (p, tlocrt na planu II). Ista se nalazila i na sjeveroistočnom zidu (p'). Niše na

pokrajnim zidovima dosta su niže od apside; vrh im je u visini trompa. Pri dnu su ruinirane, tako da se ne zna, na kojoj su visini svršavale (v. poprečni prijesjek).

U apside je naden već spomenuti ulomak kamene kolone antičke provenijencije (sl. 12). Gornja ploha ima pačtvorinastu udubinu s rubom, gdje je mogla prileći kamena pločica-poklopac. (Dimenzije udubine: duž. 10 cm, šir. 5,5 cm, dub. 4,5 cm; dimenzije za poklopac: duž. 13 cm, šir. 8 cm, dub. 2 cm). Udubina je dakle služila kao *loculus* za relikvije. Zaključuje se po tome, da je stup bio u funkciji nosača oltarne menze.

U longitudinalnim zidovima cisterne otkriveni su usjeci u žbuki (n, n' plan II) široki desetak centimetara, koji su očito služili za usađivanje pluteja oltarne pregrade (septuma). Na visini gdje počinje svod nalaze se dvije rupe (o, uzdužni prijesjek na planu II), koje nisu u istoj vertikali sa spomenutim usjecima. Pripadale su i one sigurno oltarnoj pregradi, samo je čudan njihov odnos prema plutejima.

Nije nađeno nikakvih tragova kasnijeg poda. Pod cisterne je poslužio i crkvi. Isti slučaj je bio i sa pristupom u cisternu, o kome je bilo već govora. (Na priloženim nacrtima ne nalaze se spomenuti zidovi navodnog stubišta). Na ulaznim vratima u visini imposta nalaze se udubine, u koje je bila usađena vjerojatno drvena greda, a na mjestu dovratnika nalazimo žljebove, u koje su vjerojatno bili usađeni drveni dovratnici (v. uzdužni prijesjek na planu II).

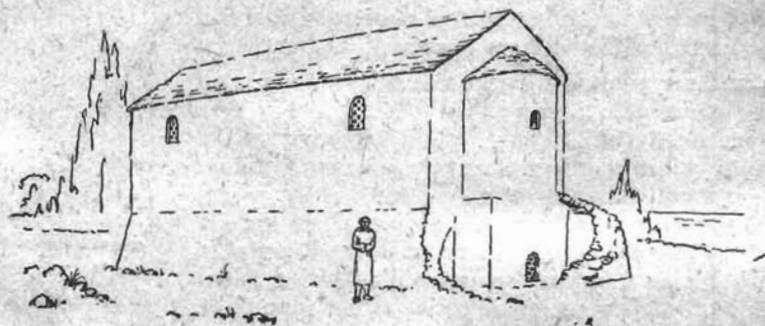
Skica 3.
Rekonstrukcija *transene*

Već prije iskapanja nazrijevale su se konture polukružne apside gornje crkve (sl. 3), i bili su vidljivi tragovi zidova na fasadi (sl. 1, 5). Samo iskapanje je pružilo mnogo više podataka. U gornjim naslagama pronađeno je dosta sedre, škrlja i fragmenata rimskih tegula – ostataka kalote apside. Skoro na cijeloj površini sačuvanog dijela svoda cisterne nađeni su tragovi crkvenog poda, koji je bio izrađen od maltera u debljini od 10 cm – 15 cm. (*r*, tlocrt na planu I). Po sredini apside nađeni su ostaci podnožja oltara, koje je, za razliku od onoga donje crkve, bilo zidano od sitnog kamenja (*s*). Pronađeni su ostaci podnožja oltarne pregrade, koji se sastoje od dva masivnija praga sa žljebovima za pluteje i omanjeg kamena bez žljebova, koji je služio kao prag ulaza u prezbiterij (*t*) (sl. 8) On se ne nalazi nasuprot oltaru u osi crkve, tako da bi se pluteji nalazili lijevo i desno od njega, nego je postavljen do sjeveroistočnog zida. Neobičan je oblik tako nesimetrične oltarne pregrade. Međutim on je opravdan, kad se uzme u obzir položaj ulaznih vratâ. Tragove ulaznih vratâ našli smo na fasadnom (sjeverozapadnom) zidu (*u* na planu I i sl. 9). Jugozapadni dio tog zida sačuvao se više od 1m od visine svoda. Sa sjeveroistočne strane naglo se snizuje do nivoa poda gornje crkve. Na toj visini našli smo mjesto, gdje je bio usađen dovratnik (sl. 9). Budući da se ulaz u donju crkvu nalazio u osi građevine, bilo bi nespretno

ulaziti u gornju preko njega. Zbog toga je ulaz u gornju crkvu bio sagrađen ulijevo od ulaza u donju. Točno u liniji ulaznih vratâ nalaze se i vrata prezbiterijska:

Oltarna pregrada je vezana uz dva zidna pilastra (v, v'), koji su od uzdužnih zidova istureni za 1 m. Njihova širina je jednaka (50 cm). Konstruktivno nisu vezani uz vanjske zidove. Previše su dugi, da bi služili za pilastre pobočnih lukova, kakve susrećemo na mnogim našim preromaničkim crkvama. Uzdužni zidovi crkve su se sačuvali u dovoljnoj duljini, da bi se mogli naći barem tragovi drugim pilastrima, da su postojali. Činjenica da su jedan nasuprot drugom vezani uz oltarnu pregradu, a nisu vezani uz uzdužne zidove, dovodi nas na zaključak, da su oni služili samo kao kakvo proširenje, odnosno ojačanje oltarnoj pregradi.

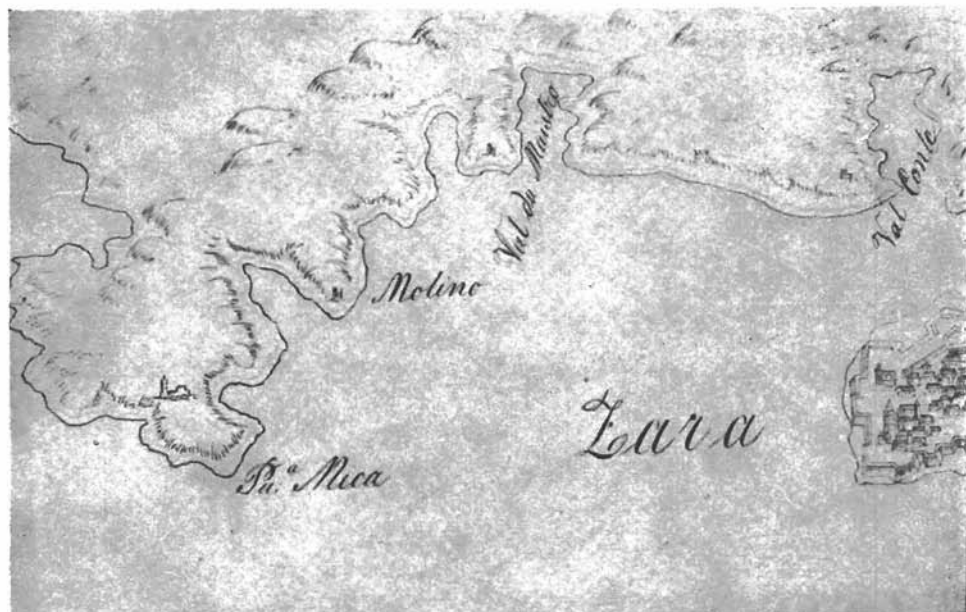
Tehnika zidanja gornje i donje crkve je jednaka. Upotrebljava se sitni lomljeni kamen s mnogo maltera. Jedino za uglove dolaze u upotrebu veći komadi kamena, pritesanih, a često i isklesanih, bez dvojbe rimski spoliji.

Skica 4. Sveta Stošija – Pokušaj rekonstrukcije

Unutrašnjost gornje i donje crkve bila je ožbukana. Izvana su bile samo fuge ispunjene malterom, kakav je bio običaj na mnogim preromaničkim građevinama. Promatrajući izvana apside (sl. 2 i 3) i njihovu tehniku zidanja i žbukanja fuga, ne možemo vidjeti kakvu granicu prizidivanja, po čemu zaključujemo, da su gornja i donja crkva sagrađene istovremeno. Osim toga na prvi pogled zapažamo arhitektonsku koncepciju graditelja, da prizmatična apsida donje crkve posluži kao baza valjkastoj apsidi gornje crkve (sk. 4).

Ulomaka crkvenog namještaja nađeno je vrlo malo. Pri iskapanju prostora oko crkve nađen je ulomak stupića s kapitelom (ukupna vis. 30 cm), koji ima jasne preromaničke značajke, i ulomak pluteja s ornamentom zavnutih palmeta i s ostatkom trostrukog luka (dulj. 30 cm, šir. 27 cm, deblj. 8 cm). Baza jednog stupca (dimenzije 25×25 cm) pokazuje također srednjovjekovnu tehniku klesanja (sl. 14). Ne može se, dakako, ustanoviti, da li su ti fragmenti pripadali pregradi gornje ili donje crkve. Vremenski tim fragmentima odgovaraju i dva ulomka staroslavenske keramike (sk. 6), koje bismo po Pouliku mogli datirati u III. stupanj (800–950. god.).

Sl. 1. Kopija karte iz 1675. god. Na Puntamiki se vide ruševine crkve sv. Stošije

Sl. 1a. Ruševine crkve sv. Stošije. Pogled sa zapada

Sl. 2. Ruševine crkve sv. Stošije, pogled s jugoistoka

Sl. 3. Apside crkve sv. Stošije izvana

*Sl. 4. Uč-a antičkog svoda
s apsidama crkve*

*Sl. 5. Pogled s istoka na ruševine
svoda i fasadnog zida*

*Sl. 6. Ostaci prozora apside donje crkve
s tranzenom*

Sl. 7. Pogled na prezbiterij gornje crkve

Sl. 8. Ulaz u prezbiterij gornje crkve

*Sl. 9. Ostaci ulaznih vrata gornje crkve
(strelicom označeno ležište dovratnika)*

*Sl. 10. Ostaci antičke arhitekture
s ugrađenom piscinom (pogled s istoka)*

Sl. 11. Unutrašnjost male piscine

Sl. 12. Ulomak antičke kolone u sekundarnoj funkciji postolje oltarne menze

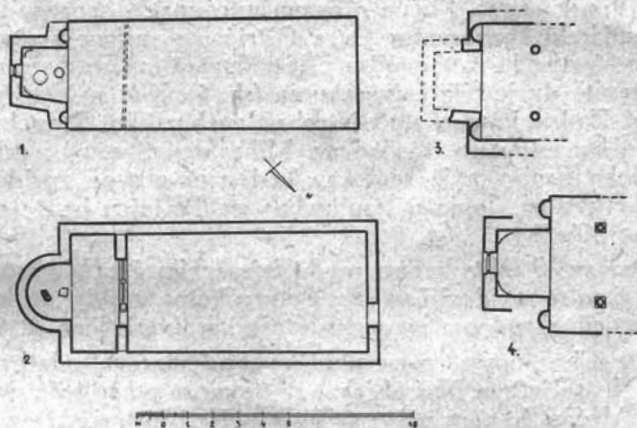
Sl. 13. Ulomak baze antičkog stupa i ulomak ornamentirane ploče

Sl. 14. Ulomci crkvenog namještaja

I gornja i donja crkva sačuvale su dosta elemenata, koji nam omogućavaju prilično točnu rekonstrukciju (sk. 4). Donja se crkva koristila prostorom cisterne. Bila je dakle presvođena bačvastim svodom. Imala je prostran ulaz, koji joj je ujedno bio jedini izvor svijetla. Mali prostor zatvoren tranzenom u apsidi mogao je osvijetliti tek oltar. Pristup od ulaza u crkvu ne možemo rekonstruirati, kako smo već spomenuli. Gornja crkva nije komunicirala s donjom. Imala je svoj poseban ulaz nalijevo od ulaza u donju. Prilazilo se do njega vjerojatno drvenim ljestvama, jer se nije sačuvao nikakav trag kakvu stubištu. Oltarna pregrada je bila, kako smo spomenuli, nesimetrična. Oltarna menza je stajala na zidanom stupcu. Na polukružnoj apsidi je vjerojatno bio prozor, a bez svake sumnje nalazio se barem jedan na jugozapadnom zidu. Sigurno je glavni prostor bio pokriven grednjakom. Tanki uzdužni

Skica 5. Tlocrti – 1. Sv. Stošija, Donja crkva; 2. Sv. Stošija, Rekonstruirana Gornja crkva; 3. Sv. Lovre u Zadru (oltarni prostor); 4. Sv. Barbara u Trogiru (oltarni prostor)

zidovi (50 cm) bez bočnih pilastara nisu mogli nositi nikakvu svodnu konstrukciju (sk. 5). Tragova kasnijih pregradnja nismo našli, po čemu se pretpostavlja, da su obje crkve sačuvale svoj oblik do samog rušenja. Možda su tek u toku vremena izgubile oltarne pregrade.

Pošto smo ovako analizirali ostatke gornje i donje crkve, ustanovili smo, da su međusobno vezane, u isto vrijeme sagrađene i po stilskim karakteristikama produkt preromaničke arhitekture, te da su morale nastati u vrijeme između IX. i XI. st., kako se obično takvi spomenici i datiraju.

U preromaničkoj arhitekturi kod nas nije zapažen dosada takav tip dvokatne građevine. Imamo tek u kasnijoj arhitekturi jednu sličnu pojavu. Crkvice sv. Dujma u Škaljarima kod Kotora,¹⁶ sagrađena je na nešto prostranijoj prizemnoj zgradi. Prizemlje ima dvije prostorije, koje nisu morale služiti u sakralne svrhe. Ne može se dakle nikako komparirati s našom građev-

¹⁶ A. Rossi, Crkvice sv. Dujma u Škaljarima kod Kotora, u »Starohrv. prosvj.« II, 43.

vinom, gdje su i gornja i donja prostorija bile isključivo sazidane za crkve. Čudna je pojava za rani Srednji vijek dvokatna crkva. Očekivalo bi se, da će donji prostor biti grobnica ili kripta.

Za tip gornje crkve naći ćemo lako analogija među preromaničkim crkvama. Okrugle apside su uobičajene. Njena se oltarna pregrada međutim po svom originalnom obliku odvađa od svih ostalih i zasada je unikum.

Za donju crkvu imamo također komparativnog materijala. Trompa se često javlja u našoj preromaničkoj arhitekturi. Četverokutne apside s trompama nalazimo u Zadru u crkvi sv. Petra Starog,¹⁷ da ne uzmemo za komparaciju dalekog sv. Luku na Lastovu.¹⁸ Kompozicija oltarnog prostora sa četverokutnom apsidom s trompama i sa bočnim nišama nalazi se u maloj trobrodnoj bazilici sv. Barbare¹⁹ u Trogiru, gdje bočne niše zamjenjuju apside sporednim lađama. Kako se vidi iz priloženog nacрта (sk. 5) ta kompozicija neobično slična našu donju crkvu. Slične niše umjesto apsida sporednih lađa, našao je nedavno zadarski konzervator Grga Oštrić u porušenoj crkvi sv. Lovre u Zadru. Glavna apside se međutim nije sačuvala, ali se dade s dosta sigurnosti pretpostaviti, da je bila četverokutna (sk. 5). Kod sv. Barbare u Trogiru i sv. Lovre u Zadru imamo slučaj trobrodne bazilike. Jednobraodni prostor s apsidom i nišama imamo u crkvi sv. Mihajla u Stonu²⁰ i crkvi sv. Tome u Kutima (Boka Kotorska),²¹ samo su kod njih glavne apside polukružne. Jednobraodna crkva sv. Jurja u Ponikvama na Pelješcu ima s oltarne strane tri polukružne niše.²²

Donja crkva sv. Stošije barem među istraženim i publiciranim spomenicima nema baš po tome identičan par. Četverokutna apside s trompama i bočnim nišama u jednobraodnom prostoru ostaje karakteristična za taj objekt.

Obično se iz mjere opreza preromaničke građevine vole datirati radije XI. nego X. ili IX. stoljećem. Naš objekt se ne može po stilskim oznakama točno datirati. Možda će nam nešto svijetla unijeti historijski podaci.

Bianchi²³ citira zadarskog kroničara Tanzlingera (1651-1732), koji iznosi legendu o prijenosu relikvija sv. Stošije (Anastazije). Biskup Donat (suvremenik Karla Velikog), prenoseći relikviju brodom iz Carigrada u Zadar, zapao je pred Zadrom u veliku oluju. Morao je pristati na Puntamiki. Relikvije je pohranio u crkvu sv. Klementa, koja se tu nalazila. Otada je ta crkva dobila novo ime titulara. Crkva je 931. god. (po Tanzlingeru) bila popravljena. Legendu dakako ne smijemo shvatiti ozbiljno, ali moramo registrirati činjenicu, da je legenda vezana baš uz naš objekt. Legende o prijenosu relikvija sv. Stošije i sv. Krševana formirale su se jako rano u Srednjem

¹⁷ G. Smirich, Die Kirche S. Pietro vecchio in Zara, u »Mittheilungen d. k. k. Central-Kommission« 1895, 97.

¹⁸ E. Dyggve, Crkva sv. Luke na otoku Lastovu, u »Vjesniku za arh. i hist. dalm.« LII, Split 1950, 63, 65.

¹⁹ Č. Iveković, Građevinski i umjetnički spomenici Dalmacije, Beograd-Beč 1928, sv. III, Trogir str. 8.

²⁰ F. Radić, Sredovječne crkve u Stonu, u »Starohrv. prosvj.« IV, 77 i s.

²¹ M. Vasić, Arhitektura i skulptura u Dalmaciji, Beograd 1922, sl. 43.

²² F. Radić, Crkva sv. Jurja u Ponikvama na poluostrvu Pelješcu, u »Starohrv. prosvj.« IV, str. 152.

²³ Bianchi, o. c. 170.

vijeku.²⁴ Znači, da je u to doba crkva sv. Stošije bila davno u upotrebi. Točno preciziranu godinu popravka 931. sigurno nije Tanzlinger izmislio. Vjerojatno je našao taj podatak u kojem dokumentu.

Kad nam arheološki momenti ne kazuju ništa protiv, mišljenja smo, da se gradnja crkve sv. Stošije može slobodno datirati IX. stoljećem.

Iz kasnijeg vremena imamo nešto historijskih podataka o toj crkvi. Bianchi²⁵ je poznavao dokumenat datiran 24. XII. 1349. g., u kojem stoji, da su mletački knez Michiele Falier i savjetnici Pietro Caranuelli i Nicolò Alberti izabrali svećenika Agostina Malipiera za kapelana crkve sv. Anastazije na Rtu i prikazali ga biskupu, da potvrdi izbor.

Crkvu sv. Stošije na Puntamici posjetio je apostolski visitator Priuli 30. IV. 1603. g.²⁶ Na karti ninskog područja iz 1675. god. (sl. 1) označene su na Puntamiki, i to na položaju sv. Stošije, nekakve ruševine.^{26a} God. 1766. ta se crkva spominje već kao ruševina.²⁷

Uz kasnija stoljeća života crkve sv. Stošije treba vezati 11 grobova s 13 kostura, koje smo pronašli pri krčenju prostora oko crkve (plan I). Nisu imali nikakvih priloga, niti smo pronašli ostatke kakva nakita. Jedino na jednom pronađene su male kopčice hlača, kakve su do nedavno nosili stanovnici zadarskih sela. Dva groba su bila obložena pločama. Njihova orijentacija je bila prilagođena perimetralnim zidovima crkve.

*

Istražena cisterna, uz ostale dijelove arhitekture, jedini je antički objekt, koji je dosada bio istražen u zadarskom ageru. Njih je moralo biti mnogo više i sigurno je, da će dalja istraživanja uže okolice Zadra dati novih rezultata, koji će dopuniti dosadašnje nalaze. Potrebno je istaknuti pojavu, koju sretamo i drugdje u sjevernoj Dalmaciji na lokalitetima, što smo ih istražili, a ta je, da su se pojedini dijelovi antičke arhitekture, koji su imali posebnu utilitarističku namjenu, kao što su reservoiri za vodu, mnogo bolje sačuvali, nego li ostali, te je po tome sigurno, da su oni sačuvali i izvornu funkciju još dugo poslije propasti rim. carstva.²⁸ Tako i ta cisterna. Još negdje u IX.

²⁴ V. Brunelli, Storia della città di Zara, Venezia 1913. pogl. X, XI, XII.

²⁵ Bianchi, o. i l. c.

²⁶ ... »vidit et visitavit ecclesiam campestris Sancti Georgii in Puntamica destructam tempore belli contra Turcas.

Vidit ecclesiam campestris Sanctae Anastasiae.

K. Horvat, Glagoljaši u Dalmaciji poč. 17. v., u »Starinama« XXXIII, Zagreb 1911, 549.

Zanimljivo je, da se ovdje spominje crkva sv. Jurja kao porušena u turskom ratu, a crkva sv. Anastazije (Stošije) kao čitava. Pitanje je, da li su se dotada bile sačuvali obje crkve, gornja i donja. Vjerojatno je u to vrijeme gornja već bila porušena.

^{26a} Drž. Arhiv u Zadru, Karta br. 265. Priložena fotografija izrađena je po kopiji iz god. 1849, koja se također nalazi u istom arhivu.

²⁷ »Non si nega che sia stata (sc. Pontamica) in altri tempi un preciso vilaggio, giacche per tale la qualifica un antico documento, e la giustificano anche le uestigie della chiesa Parochiale diroccata col Titolo di Sta Anastasia, ma in presente e diuenuta una semplice colonia di scogliari che non formano commune...«

Drž. Arhiv u Zadru, arhiv sv. Krševana XXI, br. 17. Causa del Monastero, cioè fra li villici di Diolo, e Pontamica per i Gaj.

²⁸ U prostranoj villi, istraženoj 1951. god. u M. Proversi (isp. rad M. Suić u VAHD LIV, 1953) najbolje je sačuvana piscina s adneksima, ma da je bila najviše izložena uništavanju. Tako i slični objekti, koje smo ove godine kopali u Mulinama na otoku Ugljanu. Ista je pojava u Italiji (isp. slijedeće dvije bilješke), u Francuskoj (Daremb Sag., o. c. I. 2 str. 1211) i dr.

stoljeću ona je bila toliko ušćuvana, da se mogla bez velikih dogradnja upotrebiti u druge svrhe. Da se udovolji potrebama kulta nedavno pokrštenog stanovništva, adaptirana je na originalan način u sakralnu građevinu. Vrlo je čest slučaj, da se ranosrednjovjekovne crkve podižu na rimskim ruševinama. Arhitekti su baš na takvim mjestima i imali pri ruci građevni materijal, pritesano i klesano kamenje, kojim su improvizirali svoje građevine. Najljepši je primjer crkva sv. Donata u Zadru. Na selu je bio također čest slučaj, gdje su crkve nastajale na ruševinama antičkih villa. Na pr. crkva sv. Trojice kod Splita, crkva sv. Marte u Bijaćima, sv. Mihovila u Pridrazi

Skica 6. *Fragmenti staroslavenske keramike*

i dr. U Dioklecijanovoj palači u Splitu imamo pojavu direktne adaptacije antičke arhitekture novim potrebama. Crkvice sv. Martina poviše sjeveroistočnih ulaznih vrata u palaču (Porta aurea) i crkvice Gospe od zvonika nad sjeverozapadnim vratima (Porta ferrea) nastale su adaptacijom obrambenih hodnika u propugnakulima. U našoj zemlji nemamo dosada primjera, da bi reservoiri za sakupljanje vode bili pregrađeni i upotrebljeni kao crkve. U Italiji ima takav primjer u Sirakuzi, gdje je antička cisterna u bizantinskom periodu pretvorena u crkvu.²⁹ Češći je slučaj, da je crkva sagrađena nad antičkom piscinom.³⁰

²⁹ Notizie degli scavi 1904, 283.

³⁰ Notizie degli scavi 1896, 13 i s.; 1902, 4; 1904, 282.

Dvokatna građevina s dvije crkve, jednom poviše druge, ostaje zasada jedinstven slučaj ne samo za našu preromaničku arhitekturu, već i za srednjovjekovnu arhitekturu Dalmacije uopće. Otuda i njezina velika važnost u kompleksu problematike našeg najstarijeg graditeljstva.

Istražen objekt bit će u najskorije vrijeme konzerviran.

RÉSUMÉ

EGLISE VIEILLE-CROATE DE SAINTE STOSIJA PRÈS ZADAR

(Exemple d'adaptation préromanique de l'architecture antique)

En 1952 les auteurs ont examiné les ruines d'une villa romaine et d'une petite église vieille-croate, situées dans la presqu'île de Oštri rat (Puntamika).

En architecture préromanique il arrive fréquemment que des églises sont érigées sur des restes de bâtiments antiques. Plus rares sont cependant les exemples d'adaptation de l'architecture antique aux besoins du culte ainsi que c'est ici le cas. Ce qui est resté de la villa romaine ce sont surtout les fondements avec, par-ci par-là, des fragments de pavé mosaïque. Très bien conservée est par contre la citerne qui appartenait à la villa, ensevelie dans la terre. Elle est construite en murs doubles et surmontée d'une voûte, avec fond en *opus spicatum*. Assez bien conservée est en outre une piscine, assez petite et installée à l'intérieur d'une pièce de la villa.

Au début du moyen-âge la citerne était encore assez conservée pour qu'on pût sans difficulté l'adapter en église. À son côté sud-est elle fut aménagée en abside rectangulaire. Dans les murs près de l'abside on avait pratiqué des niches comme il en existe dans quelques autres églises préromaniques en Dalmatie. À l'endroit où commence la calotte de l'abside il y a des trompes dans lesquelles on a trouvé les restes d'une transenne de fenêtre et un fragment de colonne antique qui servait de support à la mense de l'autel, avec un enfoncement pour contenir des reliques (*loculus*) et des trous dans les murailles où étaient posées des parties du *septum*. On entrait dans l'abside par la porte même de la citerne, de même que son dallage continuait à servir à l'église. Au-dessus de l'église inférieure, on a construit une église supérieure, en même temps qu'on a reconstruit la citerne. L'abside hémisphérique de l'église supérieure a pour base l'église inférieure. Ses murs périmétriques sont assez bien conservés le long des murs de l'église inférieure. On a trouvé dans l'abside le socle de la table de l'autel et le *septum* avec les gouttières pour servir à l'installation du *pluteus*. L'entrée du presbytère de l'église supérieure ne se trouve pas au centre de l'autel ainsi que c'est le cas d'ordinaire, mais plus près du mur périmétrique nord-est, face à la porte d'entrée de la façade antérieure laquelle non plus ne se trouve pas au milieu de la façade antérieure.

Ceci était dû à des raisons pratiques étant donné que cette porte ne pouvait s'ouvrir verticalement au-dessus de l'inférieure sans gêner l'entrée de l'église

supérieure. On peut supposer qu'on accédait à l'église superposée par un escalier en bois, puisqu'on n'a pas trouvé la trace d'un escalier en pierre.

L'exemple d'une construction simultanée de deux églises préromaniques l'une au-dessus de l'autre représente un cas unique dans notre pays. Aussi l'église de sv. Stošija est-elle très importante pour la connaissance de la plus ancienne architecture croate.

Outre des restes d'architecture antique et préromanique, on a trouvé au cours de ces fouilles d'autres objets aussi, mais d'une importance bien moindre. Le long des murs extérieurs de la citerne on a découvert quelques tombes ne contenant pas d'objets d'art.

D'après une légende locale ainsi que d'après les sources historiques, la construction de cette maison doit remonter au IXe siècle. Une telle datation est d'ailleurs conforme aux caractères de style de l'architecture préromanique. Les objets provenant de ces fouilles seront très prochainement conservés.